

TOLDY FERENCZ.

Első közlemény.

1.

Valamely kiválóbb embert máskép és másnak látnak kortársai, a kik személyiségének közvetlen hatása alatt állanak és az utódok, a kik ennek a személyiségnek hatásait és maradványait látják csak. Két egymást nyomon váltó nemzedék gondolkodása és értékképzetei között rendszerint nagy a különbség; a miért az első nehéz tusát vívott, kész örökség gyanánt kapta azt a második és a cél, a vágynak délibábos régióiból a mindennapiság romboló sodrába került; új célok és kíséretükben új értékképzetek keletkeznek, s az utód, a ki ezeknek neveltje, könnyen és gyakran válhatik igazságtalanná az előd iránt, a ki amazokért küzdött. Ily módon pedig csak az ítélkezőnek szempontja befolyásolja az ítéletet; még tán ennél is hathatósabb az a tény, a melyet az ítélet tárgya nyújt, annak az embernek személyisége, ki fölött törvényt ül az utókor, hogy a kortársi esküdtszék ítéletét átvizsgálja és ha kell, megigazítsa. Ez a személyiség pedig erre a második nemzedékre már nem eleven erő és ha csak igen kiváló és forradalmi nem volt, alig több emléknél és megszokott, alapjában mit sem jelentő szólásmódok halmazánál. A halál nemcsak testi elmulás ilyenkor, hanem kettévágása annak a finom és terjedelmes szövevénynek, melyet az élet viszonyai és egymást keresztező érdekei minden valamennyire tehetős és hatalmas ember köré fonnak. És ama érdekek magvaszakadtával nem máskép látják középpontjukat, de egyáltalán nem látják többé.

Az élet és természet eme nagy igazságtalanságának épít a maga gyenge erejéhez mérten gátat a történelem, és mivel maga is későbbi kor nemzettje, az igazság megközelítésére jól teszi, ha meghallgatja a holtak tanuságtételét is, ama kor embereit, melynek egyik hőisével vagy kiválóbb alakjával foglalkozni akar. Az a nagy tanító-ereje a kortársi ítéleteknek, hogy a hatékonyságukat vesztett célokat és törekvéseket domborítják ki, hogy megtanítsák az embert, milyennek látta valaki, a ki előttünk élt, azt, a ki már szintén nincs többé. Valamely dicsérő vagy gáncsoló cikkely elolvasása után meglátja az ember, saját világának és korának mely szükséglete iránt volt érzéke az írónak vagy államférfinak,

milyen volt kapcsolata a kor kérdéseivel, belevegyült-e harczaiba, vagy pedig a tudományos elméletek és költői képzelgéseknek az élet országujtjától gyakran félreeső ösvényeit járta-e? Ha nem mondják is meg szabatosan, mi és milyen volt érdeklődésünk tárgya, arra megfelelnek, hogy milyennek látszott. S ezt csak ők mondhatják meg, mert csak ők látták igazán, ők érezték mennyire nyúlt belé a nemzet vagy annak egy osztálya életébe, gazdagította-e mulékony vagy maradandó alkotásokkal a nemzet műveljeinek lelki világát, adott-e nagyobb látókört eszméinek s mélységet, méltó tárgyat érzelmeinek?

E tanúinkat azután ellenőrizhetjük: ha útmutatásaik nyomán megnézzük a kiváló ember alkotásait és így saját szemünk érzéki és hű vallomásaival mérjük szavukat.

Ha ilyen fajta kérdésekre szeretnénk fölvilágosítást kapni Toldy Ferencz kortársaitól, az első, mi zavarba ejti a tájékozásra váró kíváncsiságot az, kinek véleményét hallgassa meg, kik voltak Toldy kortársai. Hiszen Kazinczy ismerte és tanítványává fogadta, Kisfaludy és Vörösmarty költői gyakorlatának igazolója, barátjuk és fegyvertársuk lett, ugyanannyi esztendővel élte túl Petőfit, mint a hány éves volt ez, s megérte Arany Jánosnak legszebb diadalait. Az ilyen hosszú élet még akkor is gazdag eseményekben, nézetekben, ha a világ zajától messze telik el, az értékes tapasztalatoknak milyen dús tárháza akkor, ha a művelődésért küzdött szakadatlan harcok között múlik! Mennyi elvet juttat diadalra egy ilyen félszázad, mennyit lát elerőtlenedni; megismeri »hiú voltát emberi dolgoknak, hamari felhágát, hamar estét soknak«. S az az ember, kinek pályája a nyilvánosság előtt félszázadot fog át, érvényesülésével és sikereivel hány más előtt zárja el a boldogulás útját, hány embert bánt meg jogos vagy annak vélt érzéseiben és vágyaiban, hányat tesz ellenségévé valamely igazság kimondásával s hány mást egy másik elhallgatásával. Minden pályán így van ez, de hatványozott mértékben az irodalmi életben, a mely a hiúságnak egészen különös, dús tenyészetét teremti meg, mert itt minden elismerés száz meg száz főben talál visszhangra s az ócsárlás is megsokszorozódik s jó hirnevünknek, még az elmúlás után is, izét-savát veszi. Toldy Ferencz pedig sokat és soká dolgozott, tisztséget is sokat viselt, együtt élt és küzdött korának színével-javával s pályája kezdetén az ócsárlásból, derekán a támadásból s végén az elismerésből bőven mértek neki. A mikor először jelentkezik a nyilvánosság színe előtt, gazdagabbnak látszik vágyban, mint tehetségben; mint pelyhes állú fiatal ember látott hozzá, hogy útát törjön magának és elismerést szerezzen nevének. A tömegben — és ismeretlen fiatal embernek itt a helye — tolakodni kell, gyakran rászorulsz könyököd — öklöd istápolására; különösen ha a mielőbbi érvényesülésnek olyan izzó vágyát hozod hegyes ösztönül magaddal, mint Toldy, a ki, valamint mindazok, a kik igazi productiv tehetség nélkül válnak

írókká, mások alkotásain való kérődzéssel: fordításokkal és kritizálással kezdte meg irodalmi pályafutását. A fogadatas, a melyben része volt, barátságosnak alig mondható és igaznak bizonyult a közmondás: valaki bottal köszön, annak doronggal felelnek. Bacsányi nyers, epés modorával azt írja egy levélben róla, hogy valami junger Bursch lehet, mert ha koros ember, meg nem érik az esze;¹ Guzmics a nyelv dolgában valóságos őrzöngéssel vádolja s irodalmi működése ötödik esztendejében, 1826-ban ő maga írja Kazinczynak, hogy Schedel családi neve helyett munkáit Toldy néven fogja kiadni s »ezt — így folytatja — azért is teszem, hogy összemarczanglott nevem ezentüli dolgozásaim olvasásától a publicumot el ne rettentse«. Később, mikor új nevének már tisztességet szerzett s egy mindenható irodalmi társaságnak, Vörösmarty és Bajza társaságának, lett egyenlő rangúnak elismert tagja, a kor vitatkozásainak modorában, szenvedélyesen és személyeskedve támadják, elbizakodottságot, elfogultságból eredő pártoskodást vetve szemére. Majd az ötvenes években utolérte annyi igazán jó hazafi sorsa meggyanusítják, hazaárulással vádolják, mert németül ír és elfogadta a bécsi akadémia tagjává való megválasztását; mások egyoldalúsággal vádolják, hogy túlbecsüli saját tudomány-szakját, nincs kellő érzeke a nemzet gyakorlatibb, realisabb életnyilvánulásai iránt; hogy kissé ósdi pártember maradt, a ki nem szivesen ismerte el, hogy a magyar költészet fejlődése túlhaladta Vörösmartyt, és hogy Petőfit és Aranyt csak az eseményeknek nagyon is kényszerítő nyomására vallotta igazán nagy költőknek.

De ezek a gáncok csak egyes apró szigetek voltak a magasztalások tengerén. Neve egy időben a legbecsültebbek közé tartozott s elmondhatta magáról Heine szavait: »nennt man die besten Namen, so wird auch der meine genant.« Mikor 1871-ben írói működésének félszázadot ünnepét fénynyel üli meg a Kisfaludy-Társaság, együtt ünnepel vele a hivatalos világ, sőt az ország egész értelmisége. Kijut neki a megtisztelésnek mindazon fajtaiból, melyben pompát kedvelő nemzetünk íróit, a helyett hogy olvasná munkáikat, részesíteni szokta: díszgyűlések, aranytoll, fáklýásmenet, díszlakoma, alkalmi óda, utczakeresztelés; ezeken felül maradandóbbak is: a király a Lipót-rend lovagkeresztjével tünteti ki, Jókai *Epur si muove* regényét ajánlja neki, mint »a szellemi ígéretföldet keresők Jozsuéjának«; az országgyűlés 4000 forintos évdíjat szavaz meg, a mi szinte páratlan eset a magyar irodalom történetében. A hirlapok a legnagyobb elismeréssel szólnak róla, s a mi dicsérő szó e tekintetben nem fukar és szegény szótárunkban akad, valahányát ráaggatják: elmondják, hogy »irodalmunk kincstárnoka«, »a századok tolmácsa«, az a tőkepenzes, kinek az egész nemzet adósa a halhatatlansággal. Az irodalom alkotó nagy ivadék tagjának tisztelik, ki megteremtett egy par excellence nem-

¹ Toldy levele Kazinczyhoz. 1827. jul. 16.

zeti tudományt, kimutatta a magyar irodalom jogfolytonosságát, megvédte a nemzet jó hírnevét a külföldi rágalmozók és rosszakaratú tudatlanok ellenében: tisztelni kell tehát benne a nagy emberek barátját, fegyverhordozóját, az irodalmi hőskor élő jelét és emlékezetét és a magyar irodalomtörténelem tudományának megalapítóját.

Az utókor mind e megtisztelő nevezetek utolsóját fogadta el mint alaposat és igazat s avatta Toldy állandó jelzőjévé. Kevés név van a magyar irodalomtörténetben, melyhez, viselőjének működését tekintve, olyan szabatos és határozott képzetek kapcsolódhatnak az ezen tudományban járatosak gondolkodásában mint az övé. Egy tudomány megalapítójává genie és kitartó munkásság tehet valakit, s Toldy pályájának egyik érdekessége abban van, hogy az utóbbival is sikerült az neki, mit különben csak a kettő testvérülése teremthet meg. De ő is megdolgozott érte s ez a megtisztelő czimzés mint munkásságban eltöltött életének megérett gyümölcse szállott reá. Vannak és voltak emberek, a kik értékesebbet és tán többet is teremtettek mint Toldy, de ritkán találhatni félszázados írói pályát, melyben látszólagos változatossága, sőt kuszáltsága ellenére is olyan határozottan domborodnék ki a vezető eszme, az egységes célgondolat, mint az övében. Munkásságának ez az általános vezérlő elve a magyar irodalmi műveltség megteremtése volt. Ez másutt nemzedékek tiszte, s Toldy, bár ez volt a vágya és el is vállalta, egymaga nem végezhette el nálunk sem. De alapot vetett neki s nincs senki, a ki ne vallaná igaznak Arany Jánosnak tán épen róla írt sorait:

. . . méltóbb napi munkát
Nem végzett nála senki sem.

Toldyt egyéni hajlamainak a külső körülményekkel való szerencsés összetalálkozása nevelte rá erre a munkára. A család, a melyből eredt, az iskolai és társadalmi élet, szellemi fejlődésének menete, a kor iránya, szelleme és szükséglete mindmegannyi összetevő erő, a melyeknek eredője gyanánt lehet az ő, valamint mindenki másnak, munkásságát teljesen megérteni: csak-hogy, míg másoknál az életet összetevő erők gyakran ellentétes irányúak s így egymást lekötik, addig nála mindezek az erők egy irányban hatottak. Az erőknek ez a megegyezése a nyitja annak, hogy munkássága nagyságban és értékben egyaránt gazdagabb, semmint mennyit természetes tehetségeitől a viszonyok segedelme nélkül várni lehetett volna. A fejlődés logikus és időrendbeli menetét követve vizsgáljuk meg egyenként mindezeket az összetevő erőket s próbáljuk kiszámítani, megjelölni részüket az eredő irányításában.

2.

Az első és — mivel az életet ennek köszönjük — legfontosabb összetevő erő a *család*, mely szüli és jó ideig egymaga neveli az embert, és bár hivatásának leglényegesebb eleme a faj physiologiai

folytonosságának fentartása, nincs az a kezdetleges műveltségi fokozat, hol pusztán erre szorítkoznék. A test¹ és a testben szellemének alaprajzát is örökbe kapja a gyermek szülőtől, és jó részben el lehet mondani, hogy értelmi és érzelmi életének története már előre meg van írva agyában, idegeiben és — gyomrának méreteiben meg minémiségében.

Az első, a mit Toldy családjáról megtudunk, már elég érdekes: ez a család gyökeresen német eredetű; az apja Szepességből való német, a ki mint postahivatalnok került Budára; az anyja bécsi német asszony, a ki egy világváros művelő levegőjében nevelkedve, a cultura és Mária Terézia iránt való tiszteletet, szeretetet hozta férje tűzhelyéhez. Egyetlen fiukat gonddal és szeretettel nevelték és családi életüknek szellemi légköre észrevétlen készítette elő későbbi hivatására. A német városi polgárság a műveltséget hagyományos tisztelettel ápolta nálunk mindig; akkor pedig, a német szellem és művészet virágkorában, ez a hagyomány jobban megelevenedett, a XIX-ik század eleje és a megelőző vége gondolkodásra és tartalmasabb szellemi életre készítetett mindenkit. A philosophia olyan kézzelfogható alakban nyúlt belé a világtörténet irányításába, hogy észre kellett venni mindenkinek. Toldy apja is foglalkozott ezekkel a dolgokkal, s mint majdnem minden művelt német férfi, még jó soká Il. József halála után, ő is jozefinus gondolkodású volt, a mit úgy kell értelmezni, hogy kissé nehézkes és inkább csak elméleti kiadása volt annak az emberfajnak, melyet 120 év óta *voltaireianusnak* neveznek. A franciaia evvel a gondolkozásmóddal politikai forradalmárrá válik, a német philosophiai forradalmat csinál s itt megállapodik. Ilyen *elméletileg* fölvilágosult ember Toldy apja is; volt ötszáz kötetnyi könyvtára s benne természetesen a kor evangelistája, Voltaire, kinek műveit Toldy már serdülő korában olvasta. Ez műveltségének bölcséleti zománczot adott, a mit későbbi természettudományi tanulmányai megszilárdítottak. Philosophiai álláspontja¹ a monismus, mely az anyagot vallotta az egyedüli valóságnak és a szellemet az anyag tulajdonságának tekintette, s ebből az alapelvből megvonta mindazokat a következtetéseket, melyek a lélek hallhatatlanságára és a személyes istenre nézve folytak. Szóval gondolkozásában *materialista* és *atheista* volt, de ez csak elmélet maradt nála és csak addig helyeselte, a míg ennek körét át nem hágtá; de a forradalmat, a mely e bölcsélet szellemét gyakorlatilag akarta érvényesíteni, keményen elítélte: a kor beteges mozgalmának nevezte, melylyel a francia nép a maga és az emberiség történelmét be volt fertőzendő;² a forradalmi eszméket hagyományokból szerencsére (!) kigyógyult a magyar. Ez magyarázza, miért volt annyira tetszése ellen való Petőfi politikai

¹ U. M. Muzeum I. 686.

² Toldy Ferencz: Összegyűjtött munkái V. 214.

költészete és oly visszatetsző néki Kossuth alakja. A szabad gondolkozással járó politikai conservatismus apai örökség az ő szellemében.

Így jelennek meg az apának más tulajdonságai is, a viszonyokhoz idomult képmén, a fiú életében. Türelme, mely lehetővé tette, hogy később heteket töltsön el valamely codex másolásával, hogy élvezettel vadászson valamely adatra, meglett volna-e, ha már az apja idegei nem alkalmazkodtak volna egy hosszú életen keresztül a hivatalnok egyhangú munkájához? S az a szárazság, kicsinyesség, a mely az öreg hivatalnokba belérögződik, nem jelenik-e meg átalakulva Toldy szegény érzelmiségében, sokszor tisztán adatok felsorolására szorítózkodó előadásában? Az öreg Schedel mint művelt és az irodalom iránt érdeklődő ember bejáratos volt írói társaságokba és gyakori vendége a Kulcsár meg Trattner házaknak, érdeklődött a magyarság dolgai iránt, járatta a Hazai és Külföldi Tudósításokat a magyar színészet e lelkes ösvénycsapóját, s abban a korban, a mikor csak némely makacs rajongók hirdették, hogy eljön még a magyar nyelv virágzásának ideje, hasznossági okokból¹ elhatározta, hogy fiát magyarnak nevelteti.

Toldy anyját, asszonyi természetének megfelelőleg, érzelmi okok terelték a magyarság felé. Mária Terézia egyénisége kéthárom nemzedék asszonyaira mélyen és tartósan hatott s az ilyen hatás rendszerint utánzásban kerül napfényre. Így tette divatossá a királynő a hű férjeket, a sok gyermeket, francia műveltséget és néminemű platonikus szeretetet a »lovagias« magyar nemzet iránt. Tán ez lehet első indítója annak a rokon érzésnek, melylyel Toldy anyja, német asszony létére, a magyarság felé fordul és egyetlen gyermekét is ez akkor elhagyott és alapjában véve megvetett nép fiává nevelteti. De nem akarja, hogy fia magyarrá válva megfosztassék az előrehaladottabb műveltségű nemzetek szellemi javaitól. A német és francia nyelvvel együtt irodalmukkal is megismerteti apradán fiát, a ki ekképen már a szülői házban megismerkedik két fejlett művelődéssel és figyelme rátelődik egy fejlődőre is, a mely az ő életében és melynek életében ő nagy szerepet játszott. Három cultura dolgozott itt, hogy egy elfogulatlan és széles irodalmi műveltségű ember álljon elő. S ha fölidézzük *Taine* szavait: szükséges, hogy a kritikus természetes és nemzeti lelkéhez őt vagy hat mesterséges és megszerzett lelket kapcsoljon, hogy simulékony rokonszenve elenyészett vagy idegen érzelmekbe vezesse be — alig képzelhetünk jövődő kritikus és irodalomtörténetíró számára kedvezőbb föltételeket, mint a minők között Toldy gyermekkorra tölt el. Tehát szabatosan megjelölhetjük, mit adott meg neki — fizikumáról és evvel egybefüggő szellemi alkatáról most nem szólva — a szülői ház: a műveltség

¹ Toldy saját szavai, Főv. Lapok 1872. jun. 28—29.

iránt fogékony természetet, két nyugoti nyelv és irodalom ismeretét, a philosophiai gondolkodás csiráit, rokonérzést a magyarság iránt és mindezek természetes járuléka gyanánt az érvényesülés és fölemelkedés vágyát, melyet saját viszonyainak arányában minden szülő belétesz marsall-bot gyanánt gyermeke tarsolyába.

3.

Mivel az egyén nemcsak családjának él, hanem a társadalomnak, nevelése munkájából természetszerűleg részt kér az is, nem annyira a kötelességérzet, mint inkább az érdek sugallására. A faj folytonosságát a testi sorban a család tartja fenn, ezen az oszlopon nyugszik a testi átöröklés; a lelki sorban ezt a hivatást az *iskolából* kiinduló és a benne megjelenő sugalló erők töltik be. A faj intellectuális tapasztalatainak színe csapódik le az iskolában, s a mi ezt az általános, minden művelt népre nagyjában egyaránt érvényes tapasztalati anyagot egyéníti, egy-egy népfaj sajátos személyiségének kifejezőjévé teszi: az a *nyelv*. Tehát a nyelv az egyes népek és így a művelődési rendszerek egyénítő elve, a melynek létén vagy nemlétén fordul meg a faj szellemi léte vagy nemléte is. Nyilvánvaló ebből, hogy a nemzeti élet szempontjából, a ma uralkodó felfogás szerint, a nyelv ápolása és terjesztése az iskola feladásainak legfontosabbika; nem mintha pusztán maga végezné ezt a munkát — a természet óvatosabb, sem hogy egyetlen szervre bízna ilyen bonyolult és életbevágó hivatást — vannak segítő társai, melyek közül a család és irodalom a legtehetősebbek; de benne jelenik meg, lesz láthatóvá a nyelv; ép úgy, mint a hogy nemcsak a tüdejével lélegzik az ember, de azért mégis a tüdőt mondjuk a lélegzés szervének.

Ezt a nagy és jelentős hivatást a XIX-ik század második évtizedében, mikor Toldy Ferenczet oda küldötték szülői, az iskola fölötté fogyatékosan töltötte be. Mindennek inkább lehetne nevezni e kor iskoláit, semmint nemzeti szelleműeknek. Pedig éppen ebben az időben megbred Európaszerte a nemzetiségi eszme, és Napoleon nemzet-egyénségeket eltipró, viláгурalmi törekvéseinek visszahatásaképpen tanácsból tetté serdül, a történet sodrát irányító eszmék közé lép. A magyar nemzetiségi eszmének más a genezise. Bár pénz- és véráldozattal volt részünk a napoleoni háborúknban és a XIX-ik század két első évtizedének szellemi pangása szükség-szerű reflexe volt az ország anyagi, gazdasági kimerülésének: a Napoleon személyében testté vált eszmék termékenyítő hatásából a magyarság nem sokat nyert. A nemzetiségi eszme nálunk nem a váratlanul nyakunkba szakadó francia uralom visszahatásának képeben, hanem mint a lassú németesítés ellen megnyilatkozó nemzeti önmegtartás jelensége tűnik föl, a melynek gyökerei leágaznak Bessenyei föllépésének idejébe, — sőt még messzebbre — tehát azokba az évekbe, melyekben Napoleon gyermekkorát élte.

✓Az iskola, mely a társadalmi élet átalakulásait mindig elkésve követi, 1810 táján, nemzeti szellem dolgában ott állott, hol a magyar irodalom Bessenyei korában. A tanítás szelleme avas és elavult volt és a tanítók az értelmi nevelés leghathatósabb módjának megkövesedett, ásatag ismereteknek hagyományos, holt formában való közlését tartották. Így volt a legtöbb iskolában s így a pesti piaristák gymnasiumában is, a melynek Toldy növendéke volt. A derék helyet a latin nyelv tanítása foglalta el: a kisdéd grammatikusok latin nyelven tartoztak egymással beszélni s e mellett kötelező volt a latin verselés is.¹ Persze gyakran megesett, hogy a deák nyelvre fogott gyermek nem igen értette meg a deák szót. »Hidd el, kedves öcsém — mondotta egyszer Virág Horvát Istvánnak — azért ahusznak annyiszor oskola alatt a gyermekek, mert nem értik a latinul dünnyögő mestert.«² Akadt egy-egy lelkes tanár; a ki a gépszerű, lelketlen tanítás eme korszakában magasabb feladatokra eszmélt; ilyen volt egy Csertő nevű, a kinek magyar történelmi előadásain gyakran könnyekre fakadt a kis Toldy és esténként otthon nagy megindulással beszélt el a nevezetesebb mozzanatokot édes anyjának.³ De az iskola szelleme nem hasonlított az ilyen tanáréhoz. Hiába volt meg az 1791: XVI. 1792: VII., és 1808: VIII. törvényczikkekben, hogy mit »kell a magyar nyelv előmenetelére tselekedni«, hiába juttatott az 1805-ben kiadott Ratio educationis a többi tanulmányok közt a hazai nyelvnek is helyet és sürgette a Helytartó Tanács 1814-iki rendelete a magyar nyelv tanítását, annak ügye nem haladt semmikepen. Minden főiskolában volt ugyan különös professor, a ki a magyar nyelvet tanította, de a tanítás olyformán ment, hogy az egész gymnasiumbeli ifjuság »egy palotába hajtatott öszve s a 8—9 éves grammatikus fiú egy leczkén volt a 16 éves serdülő gyerkőczével.«⁴ Így hát nem lehet csodálni, hogy Toldyt szülői a magyar nyelv megtanulására 1813-ban Czeglédre küldik; az esztendő multán Pestre visszakerülő s most már magyarul is jól értő fiú könnyen és jól tanul; érdeklődéssel olvassa a latin írókat, Ovidius Tristiaiból sokat és az Aeneis második énekét nemsokára könyv nélkül is tudja, Livius és Cicero munkáival iskolatársa, Bajza József ismerteti meg, otthon Fénelont és Marmontelt adják kezébe, s német házban bizonyára német költőket is; és ha az iskolában a magyar irodalom létezéséről nem hallottak egy szót sem »és elég jártasoknak tarthatták benne magokat azok a diákok, a kik néha otthon a gerendán vagy valamelyes oldalas szugolyban heverő Rontó Pál, Peleskei Nótárius, Kartigám vagy más illyes maradványokból, mint hiteles dokumentumokból valamit gyaníthatnak az honni művészségről«: az iskola mulasztását kipótolta nála irodalom iránt érdeklődő

¹ Toldy összgy. Mn. VII. 180—210.

² Vass B.: Horváth István Életrajz. 34.

³ Pesti Napló 1871. nov. 12.

⁴ Czuczor: A magyar nyelv állapotjáról. Tud. Gyűjt. 1828: X.

apja és egy Kiss István nevű könyvkereskedő, kinek az iskola épületében »akkor még fenn volt könyvesboltja, hihetetlen, mily hatással vala az ifjuságra a magyar olvasásra gerjesztés által. Megálltunk vala, kijövéen az iskolából, csodálni a magyar könyvek czímlapjait a kirakatban. . . . Az öreg Kiss István el sem is mulasztá a boltja előtt nézegető ifjakat behivogatni, könyveit mutogatni, őket velök megkínálni . . . s vele (Bajzával) itt kezdém első ismereteimet gyűjtögetni azon irodalomról, mely nem sokára életem irányára döntő lett« — ekép jellemzi maga Toldy az állapotokat Bajzáról mondott emlékbeszédében. De ennek a korszaknak iskolája, a melyből az a nemzedék került ki, a melyik a magyar történet legdicsőségesebb korszakát megteremtette, nem bocsátotta azért mégsem üres lélekkel el tanítványait: az érzés és erkölcs ritka épségét, az akaratnak aczélos erejét adta nékik útravalóul az életre.

Toldy 1822-ben a pesti egyetem orvosi karára iratkozott be. Magyarság dolgában az egyetem semmivel sem állott följebb mint a gymnásium: hiszen Révai is panasolja, hogy az egyetemi tanárok a hazai nyelvnek többnyire gyűlöllői, a magyar nyelv tanára az utolsó professor s a magyar nyelv rendkívüli tárgy egész 1819-ig.¹ Az orvosi karon még elég méltányosság uralkodott, mert itt az egyes tárgyakat évfolyamonként külön adták elő s egyes évfolyamok keretén belül is külön a magyaroknak, külön a németeknek. Az egyetemi tanítás tudományos színvonala sem volt magas: az e korbéli tanárok közül tán Czinke Ferencz neve a legismeretesebb, a ki Révai utóda volt. Toldy nemcsak orvosi előadásokat hallgatott, hanem irodalmiakat és egy előadás alkalmával, melyben Czinke Ferencz a nyelvújítást támadta, ő védelmére kelt Kazinczy reformjának. Mint jövendőbeli orvosnak természettudományokkal is kellett foglalkoznia, de mélyebb csapást ez nem hagyott szellemében; nem íródott belé az a positiv gondolkodásmód, a mely a művelt orvost első sorban jellemzi. Önkéntelen a szintén orvosból kritikussá és irodalomtörténetíróvá lett *Sainte-Beuve*-re gondol az ember, a kinek élete körülbelül ugyanazokra az évekre terjed, mint Toldyé s kinek pályája egyéb külsőségekben is hasonlít az övéhez; csakhogy *Sainte-Beuve*, mint »*un médecin égaré en esthétique*«, megtartotta a positiv gondolkodás, a finom és pontos elemzés, az aprólékos bonczolás módszerét, míg Toldynál csak a pontos adatok — megfigyelés — és egy-egy kép vagy hasonlat sejteti velünk a volt orvost. 1827-ben orvossá avatják, egy ideig orvosi gyakorlatot is folytat, de csakhamar búcsút mond e hivatásnak, melyre inkább apja megnyugtatósaért mint saját jószántából lépett és végképen az irodalom munkásai közé áll.

¹ Bánóczi: Révai Miklós 367—71.

4.

Schopenhauer fejtegeti, hogy öntudatunknak nem a tér, hanem az idő a formája; a gondolatnak csak egy dimenziója van, nem mint a szemléletnek három; szélesség és mélység nélkül való egyeneshez, nem testhez hasonlít. Ez lényegbe vágó tökéletlenségeinek legnagyobbika, mert ennek következtében nem ismerhetjük meg egyszerre a dolgokat, hanem csak egymásután. E megfigyelés helyes és agyas voltát lépten-nyomon tapasztalhatja az, a ki valamely egyéniség képét akarja megrajzolni, mert neki egyszerre ható erőket kell egyre elválasztania s egyidejűket egymásutánban feltüntetnie. Eképen kellett eddig is eljárunk: család és iskola életének bizonyos szakaszától kezdve egyszerre formálta Toldyt s ezekhez csakhamar mint egyidejűleg ható erő odaszegődött a társadalmi élet, a kor és *irodalmi eszmék* hatása.

Toldy az irodalommal nemcsak könyvek képében ismerkedett meg, hanem elevenebb és tevékenységre ingerlőbb formájában is: az írókkal, az irodalmi étellel. Az apja bejáratos írói társaságokba, gyakran volt vendége Trattner és Kulcsár István házában, egyszer-mászor tán fiát is elvitte magával, s mi sem valószínűbb, minthogy az értelmes és olvasni szerető, nyelveket tudó gyermeket tanulásra, később pedig tán irodalmi munkásságra, próbálgatásra sarkalták. Iskolatársában, Bajzában, ki testi-lelki barátja volt, az övénél erősebb lélek s igazibb tehetség lakott; együtt tanultak, s mint fiatal emberek, kik tele voltak jóhiszeműséggel és avval a kíváncsisággal, hogy használjanak, irodalmi sikerre vágyódtak; hiszen még ma is, sőt inkább mint valaha, az izgatja a leghevesebben a hiúságot és ahhoz kell a legkevesebb külső qualificatio. Az irodalmi életben, ha új, nagy tehetségek nem is állottak elő 1815—20. között, mindazonáltal látszott valamelyes elevenesség: megalakul a Marczibányi-intézet, a Tudományos Gyűjtemény, a magyar színészet meg-megjelen jó szerencsét próbálni Pesten, s Kisfaludy Károly óriási sikerével szinte egyszerre teremti meg a magyar drámát és színpadát. Az ifjúság sorában, a mely a leglelkesebben tapsolta a *Tatárokat*, ott volt Toldy is, Bajza is, a kik csakhamar személyesen ismerkednek meg az új csillaggal s mihelyt őt ismerték, belékerültek az irodalmi élet kellő közepébe. Toldy különben a »déleesti órákat« már 1820 óta Virág Benedeknél töltötte, az irodalom napi ügyeit beszélve vele meg. Itt ismerkedik meg Horvát Istvánnal, a ki a fajszeretet nagy erejét, de egyúttal elfajulását is szemé elébe állíthatta; személyisége, melyet egy egész nemzedék megérezett, az ő lelkének megalakulására sem volt közömbös. Abban az időben, mikor annyi emberre nézve nem élt a haza fogalma s a magyarság szerepéről a művelődés munkájában ki sem tudott, nagy és komoly jelentősége volt e túlzásoknak, és az eredménynek sem voltak híjjával. Vajjon mikor Toldy Handbuchjában »a magyarok énekeiről Etele király alatt«

szól, a magyar nyelvet érintetlen törzsök nyelvnek vallja s később Hunfalvy ellenében a hún mondák magyarságát védelmezi, nem a Horvát István szelleme nyilatkozik meg benne belátása és józan, nyugodt természete okán megtompult alakban?

Horvát István a léleknek magyarságát sürgette és arra hatott, hogy a vele érintkezők érzésben és gondolkodásuk módjában legyenek magyarokká; a magyar érzésnek mindent alája rendelt az irodalomban is: a mi a formának a tartalommal szemben való elejtését vagy legalább is mellőzését termette volna meg és ez az elmélet a horátiusi művészi elv »forma dat esse rei« igazolása gyanánt pongyolává, formátlanná tette volna a költészetet, ha Kazinczy Ferenczben nem támad a másik szélsőségnek hatékonyabb képviselője, a ki nem a gondolkodásnak, de a nyelvnek magyarságát szorgalmazta. A nyelv és gondolkodás ilyen szembeállítására paradoxnak látszik, hiszen a gondolkodás teste a nyelv: De a Kazinczy szellemével és művészi felfogásával ismerős szemében nem az. A lélek és gondolkodás idegenszerűsége, a mely magyar szó mezébe öltözik, szembetűnő jellemvonása Kazinczynek és az ő gondolkodása természetesen ismerős és tetsző volt a németből magyarrá vált Toldynak. Mivel nem »anyai tejével szállott rá örökbe a honi nyelv«, nem érezhette mely nehezen viseli és mennyire megsínyli a magyar nyelv az idegen jármot; ő, főképen akkor, még *németül* gondolkodván, szépnek, érthetőnek és kifejezőnek látta Kazinczy *magyarságát*, ellenben nehézkesnek, hosszadalmasnak — ebben igaza volt — és magyartalannak — itt a tévedése — az orthologusok nyelvét. Német észjárása könnyen és természetesen követte a Kazinczy csapását: új szók koholásában csakhamar híressé és mivel nyelvérzéke nem fékezte, hirhetté lett. A nyelvújítók tanácsában eleinte — a hegypárton ült, később lejjebb került, és mikor Bugát rettenetes szavaival elárasztotta a műnyelvet, még ellene is fordult: de mindvégiglen a nyelvújítás leglelkesebb védelmezői közé tartozott. Nyelve és stílusa, melyeket első sorban Kazinczy példáján csiszolt és nevelt, a megújított próza legjellegzetesebb képviselői közé tartoznak. Nemcsak és első sorban nem is a nyelvújítás szavainak, a megcsonkított, amputált szónyomorékoknak serege teszi azzá, a hol csak ritkán akadunk egy-egy szerencsésen megelevenített régi vagy tájszóra; de azzá teszi három szembeötlő tulajdonsága: a művészi vagy írói gondosság, a mesterkélttség, mi a természetesség hiányának képében tűnik föl, és a szavak összetételében, a szórendben meg mondatszerkesztésben megnyilatkozó idegenszerűség. Toldy minden prózát író kortársának műveiben megtalálhatni e jellemző vonásokat, de kevésnél olyan kikristályosodott, áttetsző alakban, mint nála. Neki nem szülötte nyelve a magyar, neki a pallérozott, a megújított magyar volt anyanyelve; ha Arany és Jókai munkáiból szívja be a magyarságot, igazában magyaros akkor sem lett volna az írása: az először megtanult nyelv nyomja

rá eszünk járására a jegyét; de ezekből mint tanulékony és elég éles szemű észlelő megtanultá volna, hogy írásközben küzdenie kell németes gondolkodása ellen; Kazinczyból ennek az ellenkezőjét tanulhatta meg és ha egyszer-másszor írásmódjának idegenszerűségére eszmélt, szépsége és kiválósága bizonyosságának tekintette. Goethe nyelvén kívül a görög és deák remekíróké is formálta az övét: rövidsége, tömörsége ezek hatása. De hiszen ez is a Kazinczy útmutatása, a ki a német-görög eszményiség elveinek hirdetője volt.

Toldy stílusában testté válva, megvalósulva Kazinczynak más irodalmi elveit is megjeljük. *Die Werke des Geistes sind für den Pöbel nicht da* — Goethe e büszke szavait a széphalmi író és Toldy is igaznak vallották és úgy értelmezték, hogy minél nagyobb szakadék válaszsza el egymástól az életet és irodalmat — s mivel az irodalom legfontosabb kérdése azidért a nyelv — a beszélt és írott nyelvet. Ennek a törekvésnek eszköze a műgond és kisebb-nagyobb méretű mesterkéltség a gyümölcse. Ha Toldy írásait olvassuk, szinte azt kívánjuk, bár már feledkeznek meg egy kicsit arról, hogy ír, lenne bizalmas, pongyola, őszinte, természetes. Hiszen igaz, jól esik az olvasónak, ha látja, hogy az író megbecsüli és ünneplő ruhában beszél vele, de a lélek hamarabb beléfárad az ünnepi díszbe, mint a ruha; meg azután soká viselve, színevesztette lesz ez az ünneplő is. Van valami kellemetlen abban az érzésben, hogy mi, az olvasók vagyunk okai annak, hogy egy író ötven esztendő alatt talán egyetlen egyszer sem tudott megmenekülni attól a gondolattól, hogy nekünk ír, nem mert egészen és őszintén ő maga lenni! Érezni a stílusán, hogy tanult és tudatos író gondos munkája, a ki írás közben folyton tekintettel volt arra, hogy a szerkesztés és szónoklástan szabályai művében csorbát ne szenvedjenek és szándékosan helyez el itt egy hasonlatot, amott szóképet és hagy el egy-egy kötőszót. A legnagyobb kárt evvel önmagának okozza: stílusa gyakran olyan szabatos és hibátalan mint egy szerkesztésben, de annyira híjjával is van minden eredeti, közvetlen, egyéni vonásnak. Az idők divatja volt az idomok elleplezése: mesterkélt írásmóddal az irodalomban, krinolinnal az öltözködésben.

Azonban Kazinczy nemcsak stíljére hatott Toldynak, hanem befolyásolta barátok megválasztásában és ellenségek szerzésében, ízlésében, irodalmi elveiben és hivatása fölfogásában. Ismeretségük 1822-ben kezdődik, mikor Toldy elküldi neki Isokrates *Erkölcsei Intései*nek fordítását, mire az ősz író szokott hízelgő módján válaszolt: »Sok oknál fogva érzem én magamat feléd vonzatni, s egyike ezeknek az, hogy Te ismered és kedveled a Régiéket. Néked is nagy a Czinke és Verseggy ellenkezője: a mi Révaink.« S mindjárt finom fondorkodással ingerli Bacsányi és többi leveleiben egyéb irodalmi vagy személyes ellenségei: Döbrentei, Horváth Endre, Takács, Verseggy ellen. Toldy eleinte korlátlanul lelkesedő

híve, hiszen egész nagyságában érzi a kitüntetést és Kazinczy levele békélteti meg apját avval a gondolattal, hogy fia író is legyen; Kazinczy pedig, a kinek nevét az erkölcsi győzelem ellenére is zordul megviselte az újtási harcz, sőt a lába alatt már megrendült az irodalmi vezérség neki mindennél kedvesebb talaja, az új irodalomnak, a jövőnek emberét sejtette meg a hozzá forduló kezdő íróban. De a mely mértékben erősödik az új irodalom, abban hidegül el a viszony közöttük, s nem Kazinczyn múltott, hogy a régi maradjon. Toldy megismerkedik Kisfaludyval és barátja lesz Vörösmartynak, kik nagyobb tehetséggel és más utakon, noha Kazinczy nyomán járnak. A »szent öreg« vált néhány levelet velük, érintkezésük mégis csakhamar megszakad. A fiatalokra nézve kellemetlen az a tudat, hogy féltékeny reájuk s őt ingerli, hogy fölismeri bennük trónjának még az ő életében betöltőit. Egy ideig Toldy a közvetítő, a ki ápolja, ha nem is a régi lélekkel, a viszonyt; de 1830-ban ő is Kazinczy ellen fordul és végképen elszakad egyességüknek amúgy is megrongált kötele.

A támadásra okul az szolgált, hogy Kazinczy Pyrker, egri érsek német munkáját *Szent Hajdan Gyöngyei* czimen magyarra fordította. A Kritikai Lapok első számában megjelent támadó cikkely »felállítá azon tételt, hogy magyar hazafinak nem szabad szellemi adományait nem saját nemzete emelésére és dicsőítésére gyümölcsöztetni, hogy azt, a ki ezt cselekszi, legalább is ignorálnunk kell. A tétel alkalmasint igaz. . . . De ha az ész javalhatá is e felszólalást, a szív hálátlanság nélkül nem hallgathata az észre, hol Kazinczy forgott szóban«. Így jellemzi maga Toldy¹ e támadást és indító okát; nekünk kevés a hozzátenni valónk. Toldy haragjának még van egy kútfeje: ő németből vált magyarrá, Pyrker pedig, noha ősegi magyar családból eredt, német költővé lett. Német származásának és magyar érzésének ellentéte vált Toldyban öntudatossá ez irodalmi csatározás nyomán és a férfi belátása pecsétjével erősítette és fejezte meg, a mit a véletlen, meg a gyermek érzése megkezdett. A nemzeti érzésnek ezt a hőfokát Kazinczy világpolgári gondolkozásával nem értette meg, mert — a mint egy levelében írta — ő a dühösséig magyar, de nem az a hazugságig; a támadást olybá vette, hogy őt el akarják tiporni, végképen leszámolni vele s végtelen keserűség fogta el. S ki tudja? talán volt is némi igaza!

Ha illetéknépen le is számolt Toldy Kazinczyval és az érintkezés jóformán tökéletesen meg is szakadt köztük, ízlésében, az irodalomról alkotott fölfogásában, egyáltalán egész egyéniségében megmaradt Kazinczy nyoma. Láttuk már, mikép jelenik meg ennek arisztokratikus irodalmi elve Toldy stílusában; de sokkal mélyebben is belé ivódik ez az elv ízlésébe és nem egyszer lesz irodalmi ügyekben való magatartásának szabályozójává és Katona, Petőfi, Arany föl nem

¹ Ö. M. VI. : 21.

ismerésének, — a mi szemünkben legsúlyosabb tévedéseinek — kútfejévé. Kazinczyban kell forrását keresnünk, hogy kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonított a külső alaknak, hogy inkább kedve szerint való volt a mértékes verselés mint a nemzeti versidom, a csiszolt üres vers, mint a formátlan, de magvas gondolat. Kazinczy mintáján növelte nagyra magában az irodalom szeretetét, látta be ennek a nemzeti életre gyakorolt hatását és azt, hogy az akkori irodalmi viszonyok között szükség volt valakire, a ki jóakarattal, buzdítással fogadjon minden föltörekvő író, kinknél gyakran a tehetség nem volt arányban a jó akarattal; agitatori, izgató szerepe, bőséges irodalmi levelezése, melylyel a szétágazó irodalmi törekvéseket középpontosítani akarta, mind a magyar irodalom legnagyobb izgatójának példájában gyökereztek. Az irodalomtörténet Kazinczy utódja gyanánt emlegeti őt és ezzel elismeri, hogy a viszonyokhoz módosultan Toldy Kazinczy hagyományainak és szellemének ápolója, működésének kiegészítője és részben hivatalának betöltője is volt. Természetesen ezek az elvek nem megkövesülten, mint odatévedt vándorsziklák voltak Toldy szellemében, hanem mint szerves, változásra és fejlődésre alkalmas alkotó részek, a melyeket úgy az eddigi ismertett, mint ezután tárgyalandó alakító erők sokféleképen szineztek és módosítottak.

Szellemi fejlődésének fontos mozzanata gyanánt kell megemlíteni azt, hogy 1829-ben hosszabb, másfél évig tartó külföldi tanulmányútra indul s megjárja egész Nyugat-Európát. Valahová megy, belékerül a legjobb társaságokba s mindenütt azon van, hogy a magyart megismertesse; hol nyelvünk alkotásáról, hol irodalmunkról olvas föl, vagy ad elő s a messze idegenben bolyongva így szolgálja a maga hite szerint a nemzet ügyét. Mint Odysseus, sok ember városait és szokásait ismerte meg, tanulékony, befogadó szellem létére sokat látott, bőséges, értékes benyomásokat hordott asztagba, megismerte a tehetősebb és haladottabb gazdák mintagazdaságát s iparkodott ellesni, miként művelték meg azok földjeiket. Franciaországot a juliusi forradalom lázában, az újból megszerzett szabadság mámorában látta, Angliát a nyugodt haladás országútián, Németországot az álmodozás, kialakulatlan forrongás évadján, abban a vajudó időben, mikor ez az ország — Taine szava szerint — történelmi korszakunk minden nagy eszméjét megszüli. A brit félsziget gőzkörét Byron lángesze aranyozta meg, Musset és Hugó vetése már csirázott a francia fiatalság szívében, Németországban Heine pajkos, de mély lángelméje mulattatta és Hegel tanította gondolkozásra az ifjúságot: mindenütt elvetették már a szelet, melyből a modern szellem nagy zivatari keltek ki. S a mi több mindennél, járt Weimarban, hallotta, látta Goethe, az európai új műveltség legnagyobb, legegységesebb szellemét; járt nála, beszélt vele, s »csak nehezen tudta fölvilágosítani a német költőkirályt arról, hogy a magyarok és tatárok két különböző nemzet,

s hogy a mi őseink nem Dsingsizkhán és Batukhán alatt jöttek be«. Goethe nagysága így a mi kicsinységünkre emlékeztette, s az ilyen jelenetek vagy megutáltatják az emberrel a törpeséget, vagy a munka és haladás soha el nem apadó forrását fakasztják a lélekben. Toldyval ez az utóbbi történt, a fejlesztés szükségének tudatával és a használás erős vágyával tért meg 1830 őszén Pestre, a hol rövid idő multán tekintélyes társadalmi és irodalmi állásra tesz szert, úgy hogy mikor Jósika Miklós a harminczas évek elején Pestre jön, valamelyik ismerőse már nevezetes férfiakul mutat neki három »vörös nyaklós« urat: Vörösmartyt, Bajzát, Schedelt¹ Barátságuk nemcsak személyes rokonérzésen, de elvek és érdekek azonosságán is alapult.

Mint föltörekvő írók ismerkednek meg egymással, egyforma mértékben, de más-más eredménnyel hat reájuk Kisfaludy Károly, kinek társaságában órákat töltöttek naponként, hallgatva aesthetikai tárgyak, a maga vagy a körülötte seregülő ifjabb nemzedék művei körül forgó beszélgetéseit; minden nap együtt voltak, vagy együtt, dolgoztak az Akadémiában, találkoztak az Athenaeum irodájában az estéket nem ritkán az Akadémia páholyában, vagy Bajza és Vörösmarty Toldynál töltötték. S az estvék nem hiúságos dolgok közt folytak el: az irodalom állapotairól és szükségeiről, saját folyóirataikról, új munkákról, tanakodának. Néha összegyűltek oly új szók alkotására, melyekre nagy szükség volt s egyszersmind kötelezték magokat, hogy a megalapítottakat közösen fogják használni. Az ujonnan fölállított Tudós Társaságban vezető szerepük volt, különösen 1835 óta, mikor Döbrentey, egyik legelkeseredettebb ellenségük, lemondott a *litoknoki* állásról s ezt Toldy nyerte meg. Lapjaik félelmes ítélőszék volt, melyre a közönség hallgatott, s melytől az írók rettegték. Nem szerették ezt a három embert, kik mindenben közösséget vállaltak s kik tehetségeik sokoldalúságánál fogva hatalmukba kerítették az egész irodalmat. Toldy benn ült az Akadémiában, Vörösmarty a kor legnagyobb s legnépszerűbb költője, Bajza színházigazgató: tudományos és költői ügyekben egyaránt nagy és döntő a szavuk. Az ilyen hatalomnak ellenségei vannak: az idősebbek, kiket leszorítanak s a fiatalok a kik maguk szerettek volna oda jutni. Egy egész u. n. pasquillans társaság alakul ellenük. Megvádolják őket, hogy csak pénzvágyból adják ki lapjaikat, hogy nem tisztelik az ó-iskola íróit, becsmérőleg nyilatkoztak Virágról, hogy színházba ingyenes páholyba járnak, akadémiái befolyásukat minden díjazott vállalat megszerzésére fordítják. Különösen az akadémiái jutalmak odaitélése zudítja föl mindig az elégedetleneket, a kik nemcsak kicsinyesek voltak néha, hanem ízléstelenek és durvák is. »En a társaságnak barátja vagyok — írja a Természet valamelyik munkatársa — de mint pártfészeknek, melyben néhány

¹ Emlékiratai IV. 115—6.

kakukk vagy bagoly, meddű henyeség között tollászcodik s idétlen lármájával a tapasztalatlant maga után edesgeti, sőt magát a testületet is elámítja s vele irányát eltéveszteti; pártfészeknek mellyben saskeselyük és solymok helyett bankák és denevérek, fülelilk helyett szarkák vagy verebek fogamzanak, védelmezője nem tudok, nem akarok lenni. S míg ez így tart, alig hiszem, hogy találkozzék becsületszerető író, ki társasági taggá avatattatni hajlandó legyen.«¹

De e jogosulatlan, mert kevésbé tehetséges írótól származó támadások ellenére a hármastársaság mindegyik tagja dicsőségben egyre gyarapodik és a közpályán egyre emelkedik. Így Toldy is, ki a pesti egyetemen 1833—44-ig a diaetika rendkívüli tanára, igazgatója és rendezője az Akadémia és egyetem könyvtárainak; közben beutazza az országot és átveszi a Tudós Társaság számára a Telekiek és Batthyányak könyvtárait; 1836-ban tizenkettő magával megalapítja és igazgatja a Kisfaludy-Társaságot s viszi majdnem egyedül az Akadémia ügyeit; a forradalom után maga köré gyűjti mindazokat az előkelő és erős szellemeket, kik a nemzet özvegységének gondolat-dermesztő idején is biztak a tudomány és szellem hatalmában; később pedig megemlékezve ama nagy hatásról, melyet némileg hasonló viszonyok közt Horvát István egyetemi előadásai tettek, mint magántanárr kezdte meg 1854-ben a pesti egyetemen a magyar irodalomról szóló előadásait, melyeket 1861-től kezdve haláláig tizennégy esztendőn keresztül mint nyilvános rendes tanár folytatott.

Ezt az életet azonban, melynek külső adatait dióhéjban felsoroltuk, irodalmi munkássága teszi első sorban történeti nevezetességűvé; az az irodalmi munkásság, a melyet terjedelmében talán egyetlen magyar író sem múl felül. Jókaién kívül nincs név, mely annyi könyv vagy folyóirat címlapján volna olvasható mint az övé; írói aranyünnepén Greguss 122 leveles könyvet ad ki, melyben munkáinak és cikkelyeinek címén kívül semmi sincs! Köteteinek száma megüti a 300-at, úgy hogy működésének minden esztendőjére átlag 5—6 esik; ha a lapokat, melyeknek munkatársa volt, el akarnók sorolni, a magyar hirlapirodalom szinte félszázados történetét kellene elbeszelnünk a Szépliteraturai Ajándéktól a Pesti Naplóig; az Akadémia megalakulásának és fejlődésének története nála nélkül meg nem írható és e félszázad minden tudományos vagy művelődési mozgalmában része van. E munkásság terjedelménél csak változatossága nagyobb és művei sorában egyaránt találunk jogi, alkotmánytani, orvosi, aesthetikai és történeti munkákat, úgy hogy az első benyomás szerint itélve kusza elméjűnek és kapkodónak lehetne itélni azt az embert, a ki a vérkeringésről és az írói tulajdonjog törvénykezési úton való megvédéséről egyidejűleg ír; a ki az Akadémia működésének hatásosabbá tételén

¹ Figyelmező. 1831. 18-ik szám.

töpreng ugyanakkor, a mikor színházi bírálatokat ír, a melyekben a helyes színpadi szavalás elméletét fejtegeti; ismerteti a magyar birodalom alaptörvényeit és sürgeti a népköltészet termékeinek összegyűjtését. De nem szabad feledni, hogy a munkafülsztás abban az időben még nem érvényesült annyira, mint a specialisták és kicsinyességek mai korszakában; de meg azt sem, hogy e változatos munkásságon, mint finom, de erős fonál egységes czél-gondolat vonul keresztül: a magyar műveltségnek minél hiánytalanabb kiépítése. Neki irodalom és tudomány nem önmagukért létező valóságok, hanem csak eszközei e műveltség megteremtésének; az irodalom fejlődésének, valamely közművelődési intézmény föllállításának gondolata az ő tudatában a magyar lélek mélyülésének, tartalmasabbá válásának képzetével kapcsolódott. Valamely régi író vagy nyomtatvány fölfedezése az ő szemében a magyar műveltség hézagainak kipótlója volt, ama műveltségének, melyet szolgáltak már több tehetséggel és eredménnyel, mint ő, de kitartóbb lelkesedéssel aligha! Mindhalálig hűséges Cyranója volt élete eme nagy eszményének, jó öreg Benczéje nagyra nőtt gazdájának. Ez a nagy gondolat teszi munkásságát szaktudománya körén kívül is nevezetessé és ez a lelkesült szeretet egyéniségét, melyet most akarunk néhány vonással megrajzolni, tiszteletreméltóvá.

KUNFI ZSIGMOND.

